

forskellige grupper og personers andel heri; men hans snævert historisk anlagte synsvinkel forekommer dog utilstrækkelig til at besvare andre spørgsmål, som Hitlerputschet osse synes at rejse; det gælder f. eks. spørgsmålet om putschet var udtryk for andet end Hitlers magtbegær. Ikke særligt overbevisende forekommer Gordons forsøg på at karakterisere nationalsocialismen i denne fase af dens udvikling; han afviser f. eks. sociologisk anlagte bestemmelser af bevægelsen og han forsøger heller ikke nøjere bestemmelse f. eks. i relation til fascismeteorierne. For Gordon var Hitlerputsch en historisk foreteelse betinget af en bestemt historisk situation; udover den dominerende Hitler ser Gordon nationalsocialismens karakteristiske træk i dens optimisme og i at dens tilhængere var meget unge. Dette fører ham ofte til meningsløse paralleller med nutidens ungdom f. eks. det oprørske USA, der øjensynligt volder den konservative Gordon ret så store problemer. Men det er en grov historisk simplificering at parallellisere to i ideologisk, politisk og sociologisk henseende så forskellige fænomener!

Som helhed forekommer Gordons bog at være en blanding af godt og mindre godt. Den viser begrænsningen ved at isolere et fænomen, nemlig Hitlerputsch, og hovedsageligt anskue det som et aspekt ved den politiske situation i 1923. Selv om Gordons analyse giver den bedste gennemgang af putschet i dets historiske sammenhæng, forekommer analysen dog for snævert og undertiden osse for lidt stringent anlagt. Måske skyldes det, at hans fremstilling i ret høj grad synes bestemt af kilderne og deres problemstillinger, mens den historiske litteratur, der er skrevet om putschet og nationalsocialismen i denne fase, kun i begrænset omfang er inddraget i analysen.

KARL CHRISTIAN LAMMERS

ARNO PANZER: *Das Ringen um die deutsche Agrarpolitik von der Währungsstabilisierung bis zur Agrardebatte im Reichstag im Dezember 1928. Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, Band 1.* Kiel, Kommissionsverlag Walter G. Mühlau, 1970. xviii, 198 s. DM 10.

Den tyske landbrugshistorie i mellemkrigstiden er af indlysende årsager domineret af to store problemkomplekser, nemlig de kaotiske efterkrigsår 1919-23 og de katastrofeprægede krisear 1929-33. Den historiske forskning har i rigt mål interesseret sig for disse knudepunkter, medens de »udramatiske« mellempereioder i 1920' og 1930'erne i nogen grad er forvist til en beskeden andenplads. Dette ret beklagelige forhold vil den unge agrarhistoriker Arno Panzer med sin disputats, som han forsvarede ved Christian-Albrecht universitetet i Kiel, gerne råde bod på. Værket er led i en større undersøgelse af 1920'ernes tyske landbrugspolitik, og man kan da håbe, at forf.s øvrige forskningsresultater inden så længe når ud til en bredere kreds.

Den foreliggende bog, der er udsendt som bind 1 i professor Wilhelm Koppe's serie *Beiträge zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, virker ved første øjekast lidt spød og ufuldkommen. Bortset fra et grønligt omslag, der giver en medlevende læser svage associationer om agrarhistoriens rette element, glimrer den ikke ved sit ydre udstyr. Den er trykt som rotaprint, hvilket indebærer at linjerne i højre margin ender lidt uregelmæssigt og at satsens helhedsindtryk virker lidt rodet. Det kan i visse situationer påvirke læseren i uheldig retning, således at den rent

fysiske ubehagsfølelse ligesom slører teksten og farver oplevelsen. Måske bør visse indvendinger i det følgende ses i dette lys.

I et kortfattet forord præsenterer Panzer sit emne og de metodiske grundsynspunkter, han har taget i anvendelse ved sit arbejde med stoffet. Uden at være hæmmet af værdinormer og forudfattede meninger vil han klarlægge interessekonflikten mellem industri og landbrug i datidens Tyskland, således som den kommer til udtryk i kampen om toldloven af 1925, handelstraktatforhandlingerne med Spanien og Polen 1924-27 og det endelige forhandlingssammenbrud mellem de to erhvervsgrupper efteråret 1928. Efter Arno Panzers mening stod industrien langt stærkere i denne konflikt end landbruget, fordi Weimar-republikkens erhvervs politik først og fremmest koncentrerede sig om at skaffe den tyske industrieksport bedst mulige betingelser, dels ved at tilbyde tilbagestående landbrugslande toldbegunstigelser for agrare produkter på det tyske marked, dels ved generelt at bekæmpe det tyske landbrugs ønske om beskyttelsestold, eftersom told på landbrugsprodukter gennem sin prishævende virkning påvirker omkostningsniveauet i uheldig retning. I denne kamp havde industrien mægtige forbundsfæller i den tyske rigsdag, både på højre og venstre fløj. Et parti som det tyske socialdemokrati måtte såvel ud fra beskæftigelsesmæssige som forbrugervenlige synspunkter afgjort bekæmpe en landbrugsprotektionistisk politik, og blandt højrepartierne var der kun helhjertet støtte at hente fra de egentlige bondepartier. De tysk-nationale havde ganske vist en landbrugsvenlig fløj, men partiets industrirepræsentanter så med skæve blikke til landbrugets krav om toldmæssig ligestilling. På grundlag af internt materiale fra rigsdagens og de store erhvervsorganisationers forhandlinger samt centraladministrationens sagsbehandling forsøger forf. at klarlægge mønstret i de endeløse forhandlinger og manøvrer, samtidig med at nyere undersøgelser over de demokratiske partiers historie bruges som referenceramme i spørgsmål, der angår partiernes holdning til de fremlagte spørgsmål.

Problemstillingen bevæger sig således på et højt abstraktionsniveau, når forf. sammenfatter et kompliceret og modsigelsesfyldt problemkompleks i et for-eller- mod-landbruget-spændingsforhold. En lignende summarisk holdning viser han i præsentationen af kildematerialet (7 linjer), selv om han i litteraturfortegnelsen forsøger at give lidt flere detaljer. Materialet består dels af arkivalier fra forbundsarkivet i Koblenz, dels af offentliggjorte dokumenter og indlæg fra de to store erhvervsorganisationer Industriforbundet og Landmandsforbundet. Lidt mere udførligt behandler Panzer de metodiske problemer, der rejser sig, når man vælger at betragte Landmandsforbundet som det tyske landbrugs øverste repræsentation og derved ser væk fra De tyske Bondeforeninger og småbrugerorganisationen Tysk Bondeforbund, for slet ikke at tale om Landsudvalget for tysk Landbrug, oprettet i 1917. Begrundelsen for at foretrække Landmandsforbundet: at det gennem sin store medlemsskare (1927: ca. 5,6 mill. medlemmer), sin organisatoriske opbygning og sin indflydelse på opinionsdannelsen gennem ugeskriftet »Reichs-Landbund« i afgørende grad dominerer det erhvervspolitiske billede forekommer rimelig, men fritager næppe forf. for at redegøre nærmere for Landmandsforbundets understruktur og medlemsskarens fordeling og sammensætning, eftersom visse oplysninger tyder på, at forbundet også talte medlemmer uden for egentlige landmandskredse. Forbundets balancegang mellem det kornproduce-

rende landbrug i Øst, kvæglandbruget i Nord-Nordvest og vinlandbruget i Syd må også have sat sig spor i dets stillingtagen til de foreliggende spørgsmål og får læseren til at spekulere på, om »det tyske landbrug« kan opfattes som en sluttet falanks med samlet front mod industrien og de forbrugerkredse, der i sidste instans skulle aftage hovedparten af erhvervets frembringelser. Med en slet dulgt sympati for det tyske landbrug i dets afmægtige (?) kamp mod industrigiganterne går Arno Panzer tæt på magtspillet omkring de tysk-spanske handelsforhandlinger 1924-25, hvor de sydtyske vinbønders interesser ikke i længden kunne stå sig mod industriens og storhandelens forenede styrker; blot ærgerligt at de tilsvarende forhandlinger med Sverige og Finland i maj-juni 1926, hvor den (af Danmark og Holland) så højt priste mestbegunstigelsesret så at sige slusede enorme mængder danske og hollandske landbrugsprodukter ind ad bagdøren til en lav told, ikke bliver gjort til genstand for samme indgående drøftelse.

Det er kort sagt en bog, som vækker ens nysgerrighed og stimulerer til nærmere udforskning af Weimarrepublikkens komplicerede og modsigelsesfyldte historie, ikke mindst dens relationer med omverdenen. For den tids danskere stod Tyskland som en utro og vægelsindet handelspartner, helt og aldeles i de agrarisk-protektionistiske særinteressers vold, medens en eftertid med Arno Panzers udmærkede bog i hånden snarere må undre sig over, at det gennem femten år lykkedes at skabe en slags helhed ud af de mange og modgående interesser, der tårnede sig op i den tyske hverdag.

ERIK HELMER PEDERSEN

Die Entstehung des Youngplans dargestellt vom Reichsarchiv 1931-1933 durchgesehen und eingeleitet von MARTIN VOGT. Schriften des Bundesarchivs 15. Boppard am Rhein, Harald Boldt Verlag, 1970. 396 s. DM 30.

I året 1931 udsendte den tidligere præsident for den tyske Rigsbank Hjalmar Schacht en bog med titlen *Das Ende der Reparationen*. Bogen var en sensation og en provokation. Det provokerende ved bogen var ikke skildringen af de tyske skadeserstatningsbetalinger efter 1. Verdenskrig; det provokerende lå i, at Schacht osse havde redegjort for det fungerende skadeserstatningsprogram, den såkaldte Youngplans tilblivelse, hvori han selv havde medvirket, men i marts 1930 i protest var trådt tilbage, fordi han mente, at den tyske regering havde lagt andre overvejelser til grund end dem, han selv var gået ind for, og at forhandlingsresultatet for tyskerne som følge deraf var blevet dårligere end rimeligt var. Schachts påstande syntes regeringen Heinrich Brüning så skadelige og urimelige, at den så sig foranlediget til at imødegå dem. I 1931 blev det derfor overladt til det daværende Reichsarchiv at give en udførlig og dokumenteret redegørelse for Youngplanens tilblivelse. Arbejdet hermed blev udført af arkivarerne Klemp, Pantlen og Valentin, og deres samlede fremstilling blev afsluttet i begyndelsen af 1933, efter at nationalsocialisterne var kommet til magten i Tyskland. På dette tidspunkt havde Reichsarchivs redegørelse dog ingen større politisk interesse mere, og den blev derfor ikke offentliggjort.

Det har været kendt, at Reichsarchiv havde lavet en sådan redegørelse; men den syntes at være forsvundet i forbindelse med det III. Riges ende. Imidlertid har man fundet en kopi blandt Pantlens efterladenskaber, og den er nu blevet